

El-Umûru Bi-Mekâsidihâ Kaidesi ve Fıkıhtaki Uygulamaları

The Legal Maxim *al-Umûru bi-Maqâsidihâ* and Its Applications in Islamic Jurisprudence

Moussa Koanda

Ankara Üniversitesi

mkoanda8@gmail.com

ORCID No: 0000-0004-3095-6595

Araştırma Makalesi/Research Article

Doi: 10.56671/hafizadergisi.1702960

Makale Gönderim Tarihi

20/05/2025

Makale Kabul Tarihi

22/08/2025

ÖZ

Bu çalışma, İslam hukukunun temel ilkelerinden biri olan el-Umûru bi-Mekâsidihâ (işler niyetlere göredir) kaidesini, teorik temelleri, mezhepler arasındaki yorum farklılıkları ve güncel uygulama alanları çerçevesinde incelemektedir. Kaidenin merkezinde yer alan ‘niyet’ kavramı ise, fıkıhta yalnızca ahlâkî bir unsur olarak değil, aynı zamanda hukuki sonuçlar doğuran belirleyici bir ölçüt olarak ele alınmıştır. Araştırmada ilk olarak kaidenin hadisve usûlî dayanakları incelenmiş; başta *İnnemel a'mâlû bi'n-niyyât* hadisi olmak üzere, klasik literatürdeki temel referanslara yer verilmiştir. Ardından Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin kaideye yaklaşımları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Kaidenin kavramsal çerçevesi “niyet”, “kast”, “sebepe” ve “maksat” terimleri ekseninde açıklanmış; şekil-merkezli ve maksat-merkezli yorumlar arasındaki denge tartışılmıştır. Ayrıca, kaidenin diğer küllî fıkıh kaideleriyle ilişkisi incelenmiş; özellikle ed-dararu yuzâl, el-meşakkat teclibü't-teysîr ve el-yekîn lâ yezûlû bi's-şekk kaideleriyle olan etkileşimi değerlendirilmiştir. Klasik fıkıh alanlarında (ibadet, akitler, ceza ve aile hukuku) ve çağdaş meselelerde (murâbaha, sigorta, organ nakli, banka işlemleri) uygulama örnekleri sunulmuştur. Bu kaidenin klasik döneme ait sabit bir prensip olmanın ötesinde, çağdaş İslam hukuk düşüncesinde de amaç merkezli ve tatbik kabiliyeti yüksek yorumlara imkân tanıyan dinamik bir özellik gösterdiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, el-Umûru Bi-Mekâsidihâ, Niyet, Maksat, Fıkıh Kaideleri.

ABSTRACT

This study examines al-Umûru bi-Maqâsidihâ (“actions are judged according to their intentions”), one of the fundamental maxims of Islamic law, within the framework of its theoretical foundations, interpretive variations across the madhâhib, and contemporary applications. The central concept of niyya (intention) is treated not merely as an ethical consideration but also as a legally consequential determinant. The research first explores the hadîth and usûl-based foundations of the maxim, with particular reference to the well-known tradition “Innamâ al-a'mâl bi'l-niyyât” and other classical sources. Subsequently, the approaches of the Ḥanafî, Shâfi'î, Mâlikî, and Ḥanbalî schools are comparatively analyzed. The conceptual framework of the maxim is delineated through the terms niyya (intention), qaşd (purpose), sabab (cause), and maqşad (objective), highlighting the tension between form-centered and purpose-centered interpretations. Moreover, its interrelation with other legal maxims—particularly al-ḍarar yuzâl (harm must be eliminated), al-mashaqqah tajlib al-taysîr (hardship begets facility), and al-yaqîn lâ yazûl bi'l-shakk (certainty is not removed by doubt)—is critically assessed. Applications of the maxim are examined both in classical fields (worship, contracts, criminal law, and family law) and in modern issues (murâbaha, insurance, organ transplantation, and banking transactions). The findings demonstrate that this maxim, far from being a static principle of the classical era, represents a dynamic feature of Islamic legal thought, allowing for purposive, goal-oriented, and practically adaptable interpretations in contemporary contexts.

Keywords : Islamic law, al-Umûru bi-Maqâsidihâ, Intention, Purpose, Legal Maxims

Giriş

İslam hukuku, yalnızca zahirî fiilleri değil, bu fiillerin arka planındaki niyet, maksat ve iradeyi de değerlendiren kapsamlı bir sistem olarak teşekkül etmiştir. Bu yaklaşımın temel dayanaklarından biri, el-Umûru Bi-Mekâsidihâ (İşler niyetlere göredir) kaidesidir. Söz konusu kaide, fıkıhın yalnızca biçimsel bir kurallar bütünü değil aynı zamanda ahlaki ve maksada dayalı bir yorum sistemi olduğunu ortaya koymaktadır. Fıkıh usûlünde küllî kaideler, farklı fikhî meseleleri ortak bir prensip etrafında toparlayarak hem içtihadî faaliyetlere yön verir hem de

hukuki düşüncenin istikrarını sağlar. El-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi de bu kapsamda, niyet ve maksat odaklı yorum biçimlerinin temelini oluşturan, geniş uygulama alanına sahip, yüksek derecede fonksiyonel bir ilkedir. Bu çalışmada, söz konusu kaidenin klasik fıkıh kaynaklarındaki yeri, mezhepler arası yaklaşım farklılıkları ve çağdaş meselelerdeki işlevselliği ele alınmaktadır. Hadisve usûlî temelleriyle birlikte, ibadetler, muamelât, ukûbât ve aile hukuku gibi alanlarda niyetin hüküm üzerindeki belirleyiciliği incelenmektedir. Ayrıca murâbaha, sigorta, organ nakli gibi günümüz meseleleri bağlamında kaidenin güncel anlamı tartışılmaktadır. Araştırmanın temel amacı, fıkıhın durağan bir sistem olmayıp, dinamik ve makâsıd odaklı bir yapıya sahip olduğunu göstermektir. Bu çerçevede klasik dönemin usûlî ilkeleri ile modern dönemin toplumsal ihtiyaçları arasında bağ kurmaktır.

1. Kavâid-i Fıkhiyye: Teorik Arka Plan

1.1. Fıkıh Kaidelerinin Tanımı ve Mahiyeti

İslâm hukuk düşüncesi, tarihsel süreç içerisinde yalnızca yeni hükümler üretmekle sınırlı kalmamış; aynı zamanda bu hükümleri sistematik hale getiren kuramsal ilkeler de geliştirmiştir. Bu bağlamda fıkıh kaideleri (el-kavâ'idü'l-fıkhiyye), farklı fer'î meseleleri ortak bir çerçevede bütünleştiren, onların çözümüne metodolojik tutarlılık kazandıran ve hukukî düşüncenin sistematik gelişiminde belirleyici rol üstlenen temel prensipler olarak İslâm hukuk sisteminin vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. (İbn Nüceym, 1999, s. 17). Söz konusu kaideler, bireysel meseleleri doğrudan çözmekten ziyade, bu meselelerin değerlendirilmesinde başvurulabilecek soyut mantık ilkelerini ortaya koyar. Bu yaklaşım, İslam hukukunun değişen toplumsal koşullara karşı tutarlılığını ve sistematikliğini sürdürmesini sağlayan kuramsal esnekliği ortaya koymaktadır.

Fıkıh kaideleri, genellikle çok sayıda hükmün ortak mantıksal temelini özetleyen kapsayıcı ifadelerdir. "El-umûru bi-mekâsidihâ" (İşler niyetlere göredir), "el-yekîn lâ yezûlû bi's-şekk" (Kesinlik, şüphe ile ortadan kalkmaz) ve "el-meşakkat teclibü't-teysîr" (Zorluk kolaylık getirir) gibi kaideler, fıkıh düşüncesinin temel kavramsal yapısını oluşturan özlü anlatımlar olarak öne çıkar. Bu tür kaideler, fıkıhın yalnızca tarihsel verilerle sınırlı statik bir yapı arz etmediğini; bilakis değişen toplumsal ve tarihsel şartlara rağmen evrensel düzeyde normatif perspektifler ve hukuki çözümler üretme kapasitesine sahip dinamik bir sistem olduğunu ortaya koymaktadır. (Zerkâ, 1989, s. 39). Her ne kadar bu kaideler doğrudan şer'î delil niteliği taşımasa da, elde edilen hükümlerin sınıflandırılması ve benzer durumlara uygulanabilir örüntüler oluşturulması açısından önemli işlevler üstlenirler. Bu yönüyle fıkıh kaideleri, usûl-i fıkıh ile amelî fıkıh arasında kavramsal bir bağ kuran teorik araçlar olarak değerlendirilebilir.

2. Küllî Kaidenin Mâhiyeti ve İşlevi

Küllî kaideler, fıkıh ilminde çok sayıda fer'î hükmü kuşatan ve farklı konular arasında ortak bir prensip ortaya koyan genel kurallardır. Tek tek meseleleri çözmekten ziyade bu meselelerin üzerinde yer alan ortak ilkeleri ifade ederler. Böylelikle fikhî hükümler arasında bütünlük sağlanır ve hükümlerin sistematik biçimde anlaşılması kolaylaşır. Bu kaideler mutlak ve istisnasız değildir; sosyal bilimlerdeki diğer kurallar gibi belirli ölçüde istisnalara sahiptirler. Ancak bu durum, onların küllî vasıflarını ortadan kaldırmaz; aksine fikhî düşüncenin esnekliğini ve uygulanabilirliğini ortaya koyar. (Azzam, 1426/2005, s. 12) Mahiyetleri itibarıyla fıkıhın temel amaçlarıyla (makâsıdü's-şerîa) bağlantılıdır ve şer'î hükümlerin kolay anlaşılmasına, farklı durumlara uyarlanmasına ve bütüncül biçimde değerlendirilmesine katkı sağlar. Bu yönüyle küllî kaideler hem teorik hem de pratik açıdan hukukî istikrarı destekleyen esaslardır. Hukukçuların küllî kaideler hakkındaki tanımları büyük ölçüde paraleldir ve bu tanımlarda onların hukukî

meselelerin tamamına yahut büyük kısmına uygulanabilecek genel ilkeler olduğu vurgulanır (Azzam, 1426/2005, s. 12) (Baktır, 2001, 24/205).

Külli kaidelerle ilgili ilk çalışmalarda “kaide” kavramı yerine daha çok “asıl” terimi kullanılmıştır. Nitekim Kerhî’nin Risâletün fi’l-Usûl’ünde ve Debûsî’nin Tesisü’n-Nazar’ında bu tercih açıkça görülmektedir. Sonraki dönemlerde “asıl” yerini “kaide” kelimesine bırakmış; bununla birlikte “zâbıt”, “eşbâh” ve “nezâir” gibi kavramlara da başvurulmuştur. Her biri genel anlamda “kural” kavramını karşılamakla birlikte, içerik ve kapsam açısından belirli farklılıklar taşımaktadır (Baktır, 1988, s. 7).

Külli kaideler; fikhî hükümleri sistematik bir bütün hâlinde düzenleyen, çok sayıda fer’î meseleyi tek bir genel ilke altında özetleyen, yeni ve tartışmalı konularda yol gösteren, hukukçulara metodolojik kıyas imkânı sunan ve uygulamada hızlı, tutarlı çözümler üreten temel prensipler olduğu değerlendirilmektedir.

2.1. Kavâid ile Usûl ve Makâsıd Arasındaki İlişki

Fıkıh Fıkıh kaideleri, usûlü’l-fıkh (İslâm hukuk metodolojisi) ile doğrudan ilişkili usûlî esaslardır. Usûl ilmi, şer’î hükümlerin kaynaklarını ve bu hükümlerin hangi yöntemlerle istinbat edileceğini konu edinirken; kavâid-i fıkhiyye, hükümlerin kapsamını belirleme ve benzer olaylara uygulanabilirliğini tayin etme işlevi görmektedir. (Karadâvî, Kavâidu’l-Hâkimatü Li-Fikhi’l-Muâmelât, 2009, s. 4).

Çağdaş İslâm hukuk literatüründe giderek önem kazanan makâsıdü’ş-şerîa (şer’î hükümlerin amaçları) yaklaşımı, büyük ölçüde fıkıh kaideleriyle kesişmektedir. Bu ilişkinin en bariz tezahürlerinden biri, ‘el-Umûru bi-Mekâsıdihâ’ (İşler, niyetlere göre değerlendirilir) kaidesidir (el-Burnû, ty, s. 47). Söz konusu kaide, her fiilin anlamının taşıdığı niyete göre şekillendiğini ileri sürmekte ve bu yönüyle makâsıd yaklaşımının pratik düzeydeki yansımaları ortaya koymaktadır. Nitekim Şâtıbî, şeriatın nihai amacının maslahatları gerçekleştirmek ve mefsedetleri (zararları) ortadan kaldırmak olduğunu vurgular (Şâtıbî, 2004, 2/340). Bu çerçevede fıkıh kaideleri, yalnızca teknik düzenlemeler değil aynı zamanda şeriatın maksatlarına (makâsıdü’ş-şerîa) ulaşmayı mümkün kılan temel metodolojik vasıtalarından biri değerlendirilmelidir.

2.1.1. Kavâid ve Usûl Arasındaki İlişki

Kavâid-i fıkhiyye, İslam hukukunda ortaya çıkan farklı meseleleri, ortak normatif ilkelere dayanarak değerlendirmeyi amaçlayan genel kurallar bütünüdür. Bu tür kaideler, genellikle çok sayıda fer’î meselenin ortak yönlerinden hareketle sistematik biçimde formüle edilmiştir. Örneğin, “el-meşakkatü teqlibü’t-teysîr” (zorluk kolaylaştırmayı gerektirir) kaidesi, çeşitli zorluk durumlarında hükümlerin hafifletilebileceğini belirten genel bir ilkedir.. (Karaman, 2015, s. 561)

Usûlü’l-fıkh ise, İslam hukukunun kaynaklarını, bu kaynaklardan hüküm çıkarmaya yönelik yöntemleri ve deliller arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ele alan kuramsal bir disiplindir. Bu yönüyle usûl ilmi, kavâid fıkhiyyenin teorik temelini oluşturmaktadır. Kavâid ise, usûl ilminde ortaya konan genel ilkelerin pratik düzeydeki yansımalarını ifade eder (Atar, 2004, 45/225). Dolayısıyla kavâid fıkhiyye, usûl-i fıkıh alanında belirlenen prensiplerin uygulama düzeyinde işlevselleştirilmiş bir formudur.

2.1.2. Kavâid ve Makâsıd Arasındaki İlişki

Makâsıdü’ş-şerîa, İslam hukukunun nihai gayelerini sistematik bir çerçevede ortaya koyan ve şer’î hükümlerin arka planındaki anlamı, hikmeti ve toplumsal işlevi belirlemeye çalışan metodolojik bir yapı olarak değerlendirilmektedir. (el-Hâdimî, 2001, s. 16) Klasik dönemden

itibaren geliştirilen bu alan, özellikle modern dönem İslam hukukçuları tarafından yeniden teorik bağlamda ele alınmış ve fıkıh anlayışına uygulama boyutunu güçlendiren bir içerik kazandırmıştır (Auda, 2007, s. 23). Beş temel maksat (din, can, akıl, nesil ve malın korunması) üzerine kurulu olan bu yapı, fıkıh kaideleri aracılığıyla pratik düzeydeki meselelere uyarlanabilir. Bu bağlamda kavâid, makâsîdû's-şerîa'nın tatbik alanında işlevselleşmesini sağlayan araçlardan biri hâline gelmektedir. Örneğin, "el-zararu yuzâl" (zarar giderilir) kaidesi, şeriatın temel amaçlarından biri olan can ve mal güvenliğinin korunmasına doğrudan hizmet eden bir ilkedir (Karâfi, 1998, 1/43). Bu yönüyle fıkıh kaideleri, yalnızca usûlî ilkelerin değil, aynı zamanda makâsîd anlayışının da uygulamaya aktarılmasında yapılandırıcı bir rol üstlenmektedir.

2.1.3. Usûl ile Makâsîd Arasındaki İlişki

Klasik usûl literatüründe makâsîd, bağımsız ve sistematize edilmiş bir kategori olarak yer almamakla birlikte örtük biçimde çeşitli yaklaşımlara içkindir. Özellikle Şâtıbî, el-Muvâfakât adlı eserinde makâsîdî usûl ilminde merkezî bir konuma yerleştirerek bu disiplini amaç merkezli bir yapıya dönüştürmüştür (Şâtıbî, 2004, 2/12). Çağdaş usûl yaklaşımlarında ise makâsîd, hem delillerin değerlendirilmesinde hem de hüküm istinbatında yönlendirici bir işlev kazanmaktadır.

Bu doğrultuda usûl ilmi, yalnızca lafzî delillerle sınırlı kalmayıp maslahat, kamu yararı ve adalet gibi temel ilkelere de hukuki yorum süreçlerinde yer vermektedir. Böylece usûl, makâsîd disipliniyle bütünleşerek daha esnek ve amaç temelli bir normatif yapı üretmeye katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, kavâid, usûl ve makâsîd arasındaki ilişki hiyerarşik değil karşılıklı olarak birbirini tamamlayıcı ve bütünleyici niteliktedir. Usûl kuramsal çerçeveyi kavâid bu çerçevenin uygulama düzeyindeki ilkelerini makâsîd ise bu sistemin değer merkezli hedeflerini temsil etmektedir. Modern İslam hukuku tartışmalarında bu üç yapının birlikte değerlendirilmesi, hem nasslara dayalı hem de maksada yönelen dengeli ve tutarlı bir fıkıh anlayışının inşasını mümkün kılmaktadır.

2.2. Fıkıh Kaidelerinin Sınıflandırılması

Fıkıh kaideleri, klasik kaynaklarda genellikle kübrâ (büyük) ve suğrâ (küçük) olmak üzere iki ana kategori altında tasnif edilmektedir. Bu çerçevede beş büyük fıkıh kaidesi, literatürde yüksek düzeyde ortak kabul görmüş ve mezhepler arasında geniş ölçüde benimsenmiştir:

- El-Umûru Bi-Mekâsîdihâ* (İşler maksatlarına göredir)
- El-Yekîn lâ Yezûlû Bi's-Şekk* (Kesinlik, şüphe ile ortadan kalkmaz)
- El-Meşakkat Teclibü't-Teysîr* (Güçlük kolaylık getirir)
- Ed-Dararu Yuzâl* (Zarar ortadan kaldırılır)
- El-Âdetu Muhakkemetün* (Toplumsal örf, hükümde belirleyicidir (Ebû'l-Hâris el-Ğazî, 1996, s. 26; el-Zâmil, 2001, s. 18).

Bu külli kaideler, çok sayıda fer'î meselede ortak mantıksal ilkeleri açığa çıkararak fikhî hükümler arasında sistematik bir tutarlılık sağlar. Dolayısıyla yalnızca münferit meselelerin çözümüne değil, aynı zamanda bütüncül bir fıkıh anlayışının gelişmesine de katkıda bulunur.

2.3. El-Umûru Bi-Mekâsîdihâ" Kaidesinin Bu Sistem İçindeki Yeri

El-Umûru Bi-Mekâsîdihâ kaidesi, İslam hukukunun beş temel külli kaidesinden biri olup, her fiilin hükmünün o fiile eşlik eden niyet ve maksada göre belirleneceğini ifade eder (Sübki, 1991, s. 5) Bu prensip, hem ibadetler hem de muamelat alanında geniş bir uygulama sahasına

sahiptir. Nitekim dışsal açıdan benzer görünen fiiller, icra edenin niyetindeki farklılık dolayısıyla farklı hükümlere tabi olabilir. (Karâfi, 1998, 1/191). Bu yaklaşım, İslam hukukunun yalnızca zahîrî (görünür) fiilleri değil aynı zamanda bâtınî unsurları da (niyet ve maksat) dikkate alan bir değerlendirme sistemine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece hukuki işlemlerde, şekilsel formların ötesine geçilerek öz temelli ve maksat odaklı bir adalet anlayışının tesis edilmesi hedeflenmektedir. Özellikle ibadetlerde niyetin geçerlilik şartı sayılması, muamelat alanında ise niyetin akdin hukuki niteliğini belirlemede asli bir unsur olarak değerlendirilmesi, bu kaidenin İslam hukuk sistemindeki merkezî rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır (Zerkâ, 1989, s. 203).

3. El-Umûru Bi-Mekâsidihâ Kaidesi: Kavramsal ve Tarihi Temeller

3.1. Kaidenin Lafzî Anlamı ve Terimsel Çerçevesi

El-Umûru Bi-Mekâsidihâ terkibi, Arapça kökenli bir tabirdir ve lafzî anlamıyla “işler maksatlarına göredir” şeklinde çevrilebilir. Bu kaidede yer alan “el-umûr”, “emr” kelimesinin çoğuludur ve sözlük anlamı itibarıyla “işler”, “olaylar”, “fiiller” veya “durumlar” anlamında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 1414, 4/27). Cümledeki “bi” edatı, Arapçada “ile”, “vasıtasıyla” veya “göre” anlamlarına gelir. “Mekâsîd” ise “maksat”, “gaye”, “amaç” gibi anlamlara gelen “maksad” kelimesinin çoğuludur. (Cürçânî, 1983) Bu çerçevede El-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi, bir fiilin veya işlemin dinî ya da hukukî açıdan değerlendirilmesinde yalnızca dışsal görünüşe (zâhir) değil, eylemin ardında yatan niyet ve kastın (bâtın) da dikkate alınması gerektiğini ifade eder (Zerkâ, 1989, s. 203) Bu doğrultuda, bir tasarrufun şer’î hükmü, onu gerçekleştiren mükellefin niyetiyle şekillenmektedir.

Söz konusu kaidenin etkisi, özellikle ibadet, muamelat, ceza hukuku ve şahsî haklar gibi alanlarda belirgin şekilde görülür. İbadetlerde niyetin geçerlilik şartı olarak kabul edilmesi, muamelat alanında ise niyetin işlemin mahiyetini doğrudan etkileyen asli bir unsur olması, bu kaidenin fıkıh sistemindeki merkezî konumunu açıkça ortaya koymaktadır (Sübkî, 1991, s. 5).

3.2. El-Umûru Bi-Mekâsidihâ Kaidesinin Fıkıh Bağlamındaki Anlam Derinliği

Fıkıh ilmi, varlıkların zatî mahiyetinden ziyade onlara ilişkin hükümleri konu edindiğinden, ilgili kaide şu şekilde formüle edilebilir: “Eşyaya dair hükümler, maksatlarına göredir.” Bu prensibe göre bir fiilin dinî hükmü, o fiili gerçekleştiren kişinin niyetine bağlı olarak şekillenir. Bireyin kastına göre mülkiyet ya da mülkiyetsizlik, sevap ya da günah, sorumluluk ya da muafiyet, tazmin ya da tazminsizlik gibi çeşitli hükümlerin doğması mümkündür (Zuhaylî, 2006, 1/64). Dolayısıyla niyet, fıkıh sisteminde yalnızca ahlâkî değil, aynı zamanda hukuki sonuç doğuran esaslı bir unsurdur. Bu yönüyle söz konusu ilke, İslam hukuk metodolojisinde niyetin belirleyici rolünü açık biçimde ortaya koyar.

El-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi, İslam hukukunun temel prensiplerinden biridir. Bu prensibe göre bireylerin sözlü veya fiilî tasarruflarının hukuki sonuçları, bu eylemlerin arkasındaki niyetlere göre belirlenir. Bir davranışın geçerliliği veya geçersizliği, sevap veya günah oluşu, sorumluluk ya da ceza gerektirip gerektirmemesi gibi hükümler, o davranışın gerçekleştirilmesindeki kast doğrultusunda değerlendirilir (Zerkâ, 1989, s. 203).

İlgili ilke, niyetin ibadet alanında asli bir şart olduğunu vurgularken muamelat sahasında da tasarrufların mahiyet ve sonuçlarının belirlenmesinde etkili olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda, kaide hem bireysel sorumlulukların tespitinde hem de fikhî hükümlerin tayininde merkezî bir rol oynamaktadır (Karâfi, 1998, 1/191).

El-Umûru Bi-Mekâsidihâ prensibi, İslam hukukunda niyetin ameller üzerindeki belirleyici etkisini vurgulayan temel ilkelerden biridir. Mükellefin, şer’î hükümlere konu olan fiilleri niyetleri

doğrultusunda değerlendirilir. Kaide, ibadetlerden muamelata kadar birçok pratik hükmü kapsamına alır; zira her amelin geçerliliği ve kabulü, niyetin doğruluğuna ve uygunluğuna bağlıdır (Sübki, 1991, s. 5). Zuhaylî, Zerkâ, Karâfi ve Sübkî'den nakledilen değerlendirmeler aynı yönde. Her birini ayrı ayrı aktarmak yerine ortak bir değerlendirme ve her birini içeren tek bir atıf yeterli olur.

Fakihler, bu prensibe büyük önem atfetmiştir. "Ameller niyetlere göredir" hadisi, ilgili kaidenin temel dayanağını oluşturmakta olup, İslam âlimlerinin üzerinde ittifak ettiği önemli bir ilkedir. (Buhârî, 1422) " Bu bağlamda İmam Şafîi'nin şu ifadesi dikkat çeker:

"Bu hadis, ilmin üçte birini kapsar (Süyûtî, 1983, s. 8) İmam Beyhakî, bu sözü şöyle açıklamaktadır: "Kulun kazançları kalbiyle, diliyle ve organlarıyla olur. Niyet, bu üç unsurdan biridir ve en değerlisidir. Çünkü niyet bazen başlı başına bir ibadet olabilir, diğer ameller ise niyete ihtiyaç duyar (Beyhakî, 2003,5/343) Bu açıklama, niyetin hem bağımsız bir ibadet olabileceğini hem de diğer ibadetlerin geçerliliği için zorunlu bir unsur olduğunu ortaya koyar.

İbn Teymiyye de söz konusu hadis ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: "Bu hadisin ifade ettiği anlam, dinin en büyük esaslarından biridir; hatta her amelin temelidir" (İbn Teymiyye, 2004,18/249). Bu açıklama, niyetin hem ibadetlerde hem de diğer amellerdeki merkezi rolünü vurgulamaktadır.

Benzer şekilde, İbn Kayyim niyetin etkisini şu sözlerle dile getirir: "Niyet, işin başı, direği, temeli ve üzerine bina edilen aslıdır. O, amelin ruhu, kılavuzu ve yönlendiricisidir. Amel, niyetin peşinden gelir, ona dayanır ve onunla sıhatini kazanır ya da bozulur. Dünya ve ahirette dereceler de niyete bağlı olarak farklılaşır (İbn Kayyim el-Cevziyye , 1991, 4/52).

El-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi, İslam hukukunda amellerin değerlendirilmesinde niyetin merkezi rolünü vurgulayan temel bir ilkedir. Niyetin doğru ve yerinde olması, hem bireyin dinî sorumluluklarını yerine getirmesi hem de sosyal ilişkilerinde dürüstlüğü sağlaması açısından kritik bir rol oynar. Âlimlerin bu konudaki değerlendirmeleri, ilgili kaidenin cezai, medeni ve şahsî haller (örneğin aile hukuku) gibi birçok fikhî alanda önemli pratik sonuçlara sahip olduğunu göstermektedir.

3.3. El-Umûru Bi-Mekâsidihâ İlkesinin Hadisi ve Usûlî Dayanakları

Bu "El-Umûru Bi-Mekâsidihâ" (İşler, niyet ve maksatlara göredir) ilkesi, İslam hukukunun temel prensiplerinden biridir ve doğrudan nasla temellendirilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in şu meşhur hadisi, ilgili ilkenin hem hadisdayanağını hem de fikhî temelini oluşturur:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى "Ameller ancak niyetlere göredir. Herkese ancak niyet ettiği şey vardır (Buhârî, 1422,1/6; Ebû'l-Hüseyin, 1955, 3/1515). Bu hadis, yalnızca bireysel ibadetlerin geçerliliği açısından değil aynı zamanda toplumsal ilişkiler, hukukî işlemler ve ahlaki sorumluluklar bağlamında da niyetin belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. İlgili hadis, İslam hukuk metodolojisinde el-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesinin asli kaynağı olarak kabul edilmektedir. Niyetin ibadetlerin geçerliliği üzerindeki etkisi açık olmakla birlikte, muamelat alanında da kişinin kastı işlemin niteliğini belirleyen esas unsurdur. Örneğin zekât niyetiyle verilen bir mal sadaka sayılmaz. borç ödeme kastıyla yapılan bir ödeme hediye hükmünde değerlendirilmez (Nevevî, 1392/1973, 13/53). İmam Şafîi, bu hadisin din ilminin üçte biri kadar önemli olduğunu belirtmiş; İmam Nevevî ise söz konusu hadisin İslam'ın temel esaslarından biri olduğunu vurgulamıştır (İbn Recep, 1997,1/62; (Nevevî , 1347/ 1929, 1/ 311).

Usûl-i fıkıh literatüründe bu hadis, küllî bir kaideye dönüştürülerek "el-Umûru Bi-Mekâsîdihâ" ifadesiyle formüle edilmiştir.

İmam Gazzâlî, kasıt olmaksızın gerçekleşen fiillerin hukukî sonuç doğurmayacağını belirtmiş ve "akdin hakikati kast ile ortaya çıkar" diyerek niyetin akitlerdeki belirleyiciliğine dikkat çekmiştir. (Gazzâlî, 1993, 2/347) Aynı şekilde Serahsî, "kişinin kastı, lafzın anlamını sınırlandırabilir veya genişletebilir" diyerek lafız-maksat-mana vurgu yapmıştır (Serahsî, Ty,14/25).

Akitlerde yalnızca lafzî beyan (sîga) değil, tarafların gerçek niyeti de dikkate alınmalıdır. İmam Mâlik ve onun takipçileri, muamelatta niyetin önemini vurgulamış ve lafza değil niyete öncelik verilmesi gerektiğini savunmuşlardır (İbn Rüşd, 2004, 2/220). Bu bağlamda, bir kimsenin ribâlî bir işlemi hediye kisvesiyle meşrulaştırmaya çalışması, niyete binaen söz konusu işlemin haram sayılmasını gerektirir. Şâtıbî, makâsîd teorisi çerçevesinde bu ilkeye özel önem atfetmiş ve niyetin, şer'î hükümlerin maksatlarıyla uyumlu olması gerektiğini savunmuştur (Şâtıbî, 2004, s. 397-400). Ona göre, amel ile maksat arasında uygunluk bulunmadığında söz konusu amel bâtıl sayılır.

Bu kaide, diğer dört ana kaideyle birlikte, lafzî şekilciliğin ötesine geçen ve maksat merkezli içtihat anlayışının temelini oluşturan önemli bir ilkedir.

Sonuç olarak, El-Umûru Bi-Mekâsîdihâ ilkesi, hem nassa / sahih hadise dayanması hem de usûl düşüncesindeki teorik temelleri ile İslam hukukunun yapı taşlarından birini oluşturur. Niyet ve kastın fiil üzerindeki belirleyici rolü, bu ilke hukuk düşüncesini taşıyarak adalet ve maslahat temelli bir hukuk düzeninin kurulmasına zemin hazırlar.

3.4.. Tarihî Gelişim ve Mezhepler Arası Yaklaşımlar

El-Umûru Bi-Mekâsîdihâ kaidesi, erken dönem fukaha tarafından bu ifadeyle doğrudan sistemleştirilmemiş olmakla birlikte, uygulamada geniş kabul görmüş ve çeşitli fikhî yorumlarda örtük biçimde kullanılmıştır. Niyetin hükme etkisi, özellikle ibadetler ve akitler alanında klasik fıkıh mezheplerinin çoğunda belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Hanefî fakihleri, özellikle ibadetler bağlamında niyetin etkisini ayrıntılı biçimde ele almıştır. İmam Ebû Hanîfe'ye göre bazı ibadetlerde niyet farz değil, vâcip kabul edilirken, öğrencileri Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, niyeti daha merkezî bir unsur olarak değerlendirmiştir (Serahsî, T.y, 1/15; Kâsânî,1328/1910, 1/118). Muamelat alanında ise Hanefîler, lafzın önceliğini vurgulamakla birlikte, niyetin hükmü değiştirebileceği durumları da kabul etmişlerdir. Özellikle hile-i şer'iyeye tartışmalarında niyetin belirleyici rol üstlenmesi, Hanefî literatürde bu kaidenin etkisini göstermektedir (İbn Hümmam, 1351/1932, 2/232).

Şâfiî mezhebi, lafzî beyana verdiği önemle tanınmakla birlikte, İmam Şâfiî el-Ümm ve er-Risâle adlı eserlerinde niyetin ameller üzerindeki belirleyici etkisini açıkça vurgulamış, özellikle ibadetlerde niyetin farz olduğunu ifade etmiştir (Şâfiî, 1938, s. 21). Ayrıca şeklen geçerli olan bir akdin, niyet yönünden bâtıl olabileceğini kabul etmiş ve lafız-maksat dengesini esas almaya çalışmıştır.

Mâlikî mezhebi, niyete en çok önem atfeden ekoller arasında yer alır. İmam Mâlik, yalnızca ibadetlerde değil, muamelat alanında da niyetin dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Özellikle hileli işlemlerin bâtıl kabul edilmesinde niyetin belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Mâlikîler, niyeti ibadetlerin yanı sıra muamelat ve ukubat (ceza hukuku) alanlarında da meşruiyet ölçütü olarak değerlendirir (İbn Rüşd, 2004, 2/220; Haţţâb er-Ru'aynî el-Mâlikî, 1992, 3/12).

Hanbelî mezhebi ise el-Umûru Bi-Mekâsidihâ ilkesini hem lafzen hem de pratikte benimsemiştir. İbn Kudâme, el-Muğnî adlı eserinde niyetin ibadetlerin rûknü olduğunu belirtmiş, muamelat alanında da niyetin etkisini çeşitli örneklerle açıklamıştır (İbn Kudâme, 1969, 2/450). İbn Teymiyye ve İbn Kayyim ise niyetin bireysel ve toplumsal düzeyde hüküm üretme kapasitesine sahip olduğunu belirterek, bu ilkenin teorik çerçevesini genişletmişlerdir (İbn Teymiyye, 2004, 11/613; İbn Kayyim el-Cevziyye, 1991, 3/11-15).

Kaidelerin sistematik biçimde formüle edilmeye başlandığı 13. yüzyıldan itibaren el-Umûru Bi-Mekâsidihâ ilkesi, fıkıh teorisinin merkezî prensiplerinden biri olarak açıkça tanımlanmıştır. Bu bağlamda el-Karâfî (ö. 684/1285), el-Furûk ve Tenkîhu'l-Fusûl adlı eserlerinde söz konusu kaideyi açık şekilde formüllestirmiş ve onun yalnızca ibadet alanıyla sınırlı kalmadığını; muamelat, ukubat gibi tüm alanlarda geçerli olduğunu belirtmiştir (Karâfî, 1998, 1/47). Karâfî'ye göre bu ilke olmadan şeriatın maksatlarını kavramak mümkün değildir. Benzer şekilde, İbn Nüceym de el-Eşbâh ve'n-Nezâir adlı eserinde bu kaideyi öncelikli olarak ele almış ve onu hem fer'î hem de küllî meselelerin çözümünde yol gösterici bir üst prensip olarak değerlendirmiştir (İbn Nüceym, 1999, s. 10). Son olarak, el-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi tarihsel süreçte yalnızca teorik bir ilke olarak değil, mezhepler arası müşterek kabul gören bir uygulama prensibi olarak da benimsenmiştir. Mezheplerin bu kaideyi farklı vurgularla ele alması, söz konusu ilkenin esnekliğini ve kapsamlı yapısını ortaya koymaktadır. Kaideler sisteminin kurumsallaşmasıyla birlikte, bu ilke hem bireysel hem de toplumsal düzeyde şeriatın ruhunu muhafaza eden maksat merkezli hukuk anlayışının temel dayanaklarından biri hâline gelmiştir.

3.5. Kaidenin Kavramsal Kapsamı: Niyet, Kasıt, Sebep, Maksat

El-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesinin uygulanmasında belirleyici olan temel kavramların başında niyet (النّية) gelir. Fikhî bağlamda niyet, yalnızca bir eylemin başındaki içsel yönelimi değil, aynı zamanda o eylemle ulaşılmak istenen sonucu da kapsayan çok yönlü bir kavramdır. Bu açıdan niyet, hem kast (القصد) hem de maksat (المقصد) ile doğrudan ilişkilidir. Bazı durumlarda kişi iyi bir niyetle bir fiilde bulunsada dahi, eylemin sonucu şer'î maksatlarla çelişiyorsa, bu kaide gereği belirleyici olan niyet değil, ortaya çıkan netice ve maksat olur (Karâfî, 1998, 1/180).

3.5.1. Niyet ve Kast (Kasıt) Arasındaki Fark

"Niyet" daha çok kalbî yönelişi ifade ederken, "kast" bu yönelişi bilinçli biçimde belirli bir hedefe yönlendirme iradesini yansıtır (Caşşâs, 1994, 1/210; Şâtıbî, 2004, 2/25). Usûlcüler, kastı "bir fiili belirli bir gaye doğrultusunda gerçekleştirme iradesi" olarak tanımlar. Dolayısıyla her niyet bir kastı içerir; ancak her kast, şer'î anlamda bir niyet taşımaz.

Örneğin, bir kimsenin bir fakire mal vermesi, bu fiile eşlik eden kast doğrultusunda hüküm kazanır. Eğer maksadı zekât vermekse bu işlem zekât sayılır. Ancak aynı fiil, borç ödeme amacıyla yapılmışsa, niyet iyi olsa bile bu işlem zekât yerine geçmez (İbn Nüceym, 1999, s.6; Serahsî, T.y, 2/231). Bu örnek, niyet ile kast arasındaki farkı ve maksadın hüküm belirlemedeki etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır.

3.5.2. Sebep ile Maksat Arasındaki Fikhî Denge

Bu kaide, aynı zamanda sebep (السبب) ile maksat (المقصد) arasındaki ilişkiyi de düzenler. Şer'î hükümler çoğunlukla zahirî sebeplere dayandırılrsa da bu sebeplerin arkasındaki maksadın göz ardı edilmesi durumunda hükmün ruhu zedelenebilir. İbn Kayyim bu durumu şöyle ifade eder: "Şeriatın tamamı adaleti gerçekleştirmek, faydayı temin etmek ve zararı def etmektir. Şeriat metinleri bu maksatları gerçekleştirmek üzere indirilmiştir. Eğer lafza takılıp maksat terk edilirse, bu durum şeriatın ruhuna aykırıdır." (İbn Kayyim, 1991, 3/12).

Klasik usûl literatürüne göre bir fiilin fikhî hükmü genellikle şu dört unsurun birliğiyle oluşur:

- a. Fiil (amel)
- b. Niyet/Kast (içsel yönelim)
- c. Sebep (şartlandırıcı dış etken)
- d. Maksat (hedeflenen sonuç)

El-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi bu dört unsurdan özellikle niyet ve maksadı merkeze alır ve hükmün yalnızca dış forma değil, içsel amaca da dayanması gerektiğini vurgular (Şâtîbî, 2004, 2/20–28).

Bu çerçevede kaide, yalnızca niyetin değil, niyetin yöneldiği maksadın da dikkate alınması gerektiğini ortaya koyar. Böylece, formel şekilcilik ile maksat temelli yaklaşım arasında dengeli bir yapı kurulur. Şer'î hüküm, hem görünürdeki fiile hem de bu fiilin ardındaki niyete ve amaca göre verilir. Dolayısıyla bu kaide, İslam hukukunda şekle değil şüura dayalı bir yaklaşımı esas alır.

3.6.. Kaidenin Diğer Küllî Kaidelerle İlişkisi

El-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi, İslam hukukunda maksat temelli yaklaşımın en açık ifadelerinden biridir ve bu yönüyle diğer birçok küllî fıkıh kaidesiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle şeriatın temel amacı olan maslahatın korunması, bu kaidenin diğer ilkelerle birlikte maksat merkezli bir sistematığın temel taşı olduğunu göstermektedir (Karadâvî, 2009, s. 92). Eser adı neden yazıldı?

“Ed-Dararu Yuzâl” (الضرر يزال) – Zarar Ortadan Kaldırılır. Bu kaide ile *el-Umûru Bi-Mekâsidihâ* arasında güçlü bir yapısal bağ bulunmaktadır. Zararın ortadan kaldırılması, kast edilen faydanın gerçekleştirilmesi, yani bir maksadın tahakkukudur. Eğer bir işlem şeklen doğru olsa bile zarar doğuruyorsa, bu durum maksatla çeliştiğinden geçersiz sayılabilir. (İbn Nüceym, 1999, s. 75; Karâfî, 1998, 2/34). Bu bağlamda her iki kaide de formdan çok sonucu esas alan maslahat merkezli bir anlayışı yansıtır.

“El-Meşakkat Teqlibü't-Teysîr” (المشقة تجلب التيسير) – Zorluk Kolaylık Getirir. Zorluk ve meşakkat hâllerinde hükümlerde kolaylık sağlanmasını öngören bu kaide de niyet ve maksatla yakından ilişkilidir. Çünkü kolaylaştırma ilkesinin uygulanabilmesi, fiilin arkasındaki kastın ve niyetin değerlendirilmesini gerektirir. Bu yönüyle her iki kaide, maksada ulaşma yollarında esneklik sağlamayı hedefler (Şâtîbî, 2004, 2/38–40).

“El-Yekîn Lâ Yezûlü Bi's-Şekk” (اليقين لا يزول بالشك) – Kesin Bilgi Şüpheyile Zail Olmaz

Bazı fakihler, şüphe durumlarında hüküm verirken niyeti belirleyici unsur olarak görmüşlerdir. Örneğin, abdestli olup olmadığından şüphe eden kimse, abdestini bozduğuna dair bir kanaat taşııyorsa, önceki yakın esas alınarak hüküm verilir (Serahsî, T.y, 1/16; Nevevî, 1347/1929, s. 2/70). Bu yaklaşım, niyetin hüküm belirlemedeki işlevini diğer kaidelerle birlikte açık biçimde göstermektedir.

Son olarak, *el-Umûru Bi-Mekâsidihâ* kaidesi, diğer küllî kaidelerle birlikte düşünüldüğünde İslam hukukunun zâhiri esas almakla birlikte amaç ve maslahatı göz ardı etmeyen bir sistem olduğunu ortaya koyar. Niyet, maksat, zarar, kolaylık ve yakın gibi temel kavramların kesişiminde yer alması, bu kaideyi hem normatif hem de metodolojik düzeyde merkezî bir ilke konumuna getirmiştir.

4. El-Umûru Bi-Mekâsidihâ Kaidesinin Fıkıhtaki Uygulama Alanları

4.1. İbadetlerde Uygulama

İslam hukukunda ibadetlerin geçerliliği yalnızca dışsal biçime değil, aynı zamanda niyetin varlığına da bağlıdır. Nitekim namaz, oruç, zekât ve hac gibi temel ibadetlerde niyet farz yahut rükün olarak kabul edilmiştir. Bu durum, el-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesinin doğrudan bir yansımasıdır (İbn Âbidîn, 1995, 1/125). Örneğin, sabah namazı vaktinde kuşluk namazına niyet eden bir kimse, vakit içerisinde eda etse bile niyeti farklı olduğu için bu namaz sabah namazı yerine geçmez. Benzer şekilde, Ramazan ayında nafile oruca niyet eden kişi, o gün oruçlu olsa dahi farz olan Ramazan orucunu yerine getirmiş sayılmaz. (Şerbînî , 1994, 1/336) Bu örnekler, ibadetlerde niyetin tayin edici işlevini ortaya koymakta ve el-Umûru bi-Mekâsidihâ kaidesinin ferdî ibadet ve sorumluluk alanındaki belirleyici etkisini açık biçimde yansıtmaktadır.

4.2. Muamelatta Uygulama (Akitler ve Sözleşmeler)

Akitler alanında da niyet ve maksat, işlemlerin geçerliliği açısından son derece önemlidir. Dış görünüş itibarıyla benzer olan satış ve hibe işlemleri, tarafların niyetleri farklı olduğunda farklı hükümlere tabi tutulur (Zerkâ, 1989, s. 85). Örneğin, bir kimse komşusuna bir evi “satış” görünümünde devretmekte ancak gerçekte bu işlemi borç teminatı (rehin) amacıyla gerçekleştirmektedirse işlem şeklen satış gibi görünse de niyet teminat olduğundan hüküm de buna göre belirlenir. Bu tür durumlarda İslam hukukçuları, tarafların açık beyanlarının ötesine geçerek işlemin arkasındaki maksadı esas alır (Karâfî, 1998, 1/63). Benzer şekilde, faiz yasağını aşmak amacıyla yapılan hileli akitlerde de kaide doğrudan uygulanır. Kâğıt üzerinde caiz gibi görünen bir işlem, eğer gerçekte faiz ilişkisi barındırıyorsa bu işlem bâtil kabul edilir; niyet ve maksat esas alınarak işlem geçersiz sayılır (el-Cüday', 2010, s. 142).

4.3. Ceza Hukukunda Uygulama (Ukûbât)

İslam ceza hukukunda niyet, birçok durumda cezanın türünü veya uygulanıp uygulanmayacağını belirlemede temel bir rol oynar. Özellikle kasıtlı (taammüden fiiller ile hataen (taksir) gerçekleşen fiiller arasında hüküm farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin, bir kimsenin diğerini bilerek öldürmesi ile hataen öldürmesi arasında ceza bakımından önemli farklar vardır. İlk durumda kısas uygulanırken, ikinci durumda yalnızca diyet (kan bedeli) ve kefaret söz konusu olur (İbn Kudâme, 1969, 9/186). Bu ayrım, doğrudan failin kastı ve niyeti ile ilişkilidir.

Benzer şekilde zina, içki içme ve hırsızlık gibi suçların ispatında da niyetin belirlenmesi, cezanın uygulanabilirliği açısından önemlidir. Örneğin, bir kişi içki olduğunu bilmeden bir sıvıyı içmişse veya zina kastı olmaksızın eşi sandığı biriyle cinsel ilişkide bulunmuşsa, müeyyide söz konusu olmaz. Bu örnekler, ceza hukukunda kastın ve niyetin belirleyiciliğini açık biçimde ortaya koymaktadır (el-Mevsû'atu'l-Fikhiyye el-Kuveytiyye, 1427/2006, 42/62).

4.4. Aile Hukukunda Uygulama (Nikâh, Talâk ve Vasiyetler)

Aile hukukunda beyanların bağlayıcılığı, çoğu zaman niyet unsuru dikkate alınarak değerlendirilir. Özellikle talâk (boşama) beyanlarında bu husus ön plana çıkar. Örneğin, bir kimse öfke anında eşine “Git başımdan!” gibi bir ifade kullandığında, eğer bu sözlerle boşamayı kastetmemişse, fakihlerin çoğunluğuna göre bu sözle talâk gerçekleşmiş sayılmaz (Mavsilî , 1937, 2/145). Bu durumda el-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi gereği, niyet olmaksızın sarf edilen sözler, bağlayıcı hukuki sonuç doğurmaz. Benzer biçimde, vasiyet işlemlerinde de niyet, vasiyetin bağlayıcılığı açısından önemlidir. Açık bir mal bırakma niyeti olmaksızın yapılan beyanlar, vasiyet olarak değerlendirilmez. Örneğin, “Benim malım zaten kardeşimin olacak” şeklindeki bir ifade,

alışkanlık ya da mecaz anlamında söylendiyse, bu beyan vasiyet niteliği taşımaz (İbnü'l-Hümâm, 1970, 6/203).

4.5. Ticaret, Ceza ve Kamu Hukuku Arasında Ortak Uygulama Alanları

Günümüzde İslam fıkhnın çağdaş alanlardaki uygulanabilirliği bağlamında niyetin etkisi bankacılık, sözleşmeler, iş hukuku ve hatta çevre hukuku gibi birçok modern alanda tartışılmaktadır. Bu alanlarda, şeklen meşru görünen bazı işlemlerin niyet düzeyinde niyet düzeyinde hükmün geçerliliğini zedeleyici sonuçlar doğurabilir. Örneğin, bazı İslami bankalar ve finans kurumlarında uygulanan “murâbaha” işlemlerinde, niyet satış değil de doğrudan kâr amaçlı borç verme yönünde ise bu işlem fikhî açıdan faizli muamele sayılabilir. Böyle durumlarda, el-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi gereği, işlemin yalnızca şekline değil arkasındaki niyete ve amaca da bakılarak hüküm verilmesi gerekir. (Karadâvî, 2012, s. 297).

5. Güncel Fikhî Meselelerde El-Umûru Bi-Mekâsidihâ Kaidesinin Rolü

5.1. Faizli İşlemler ve Finansal Yapılar

Modern bankacılık sistemlerinin gelişmesiyle birlikte faizli işlemlerin biçimi değişmiş; bazı finansal enstrümanlar şekilsel olarak caiz görünse de maksat ve niyet nedeniyle fikhî açıdan sakıncalı hâle gelebilmektedir. Örneğin, İslami bankalar ve finans kuruluşlarında yaygın şekilde kullanılan murâbaha yöntemi, mal alımı üzerine kâr konularak satışı ifade eder. Ancak bu yöntem, bazı uygulamalarda borç verme niyetiyle kullanıldığında, fiilen ribevî bir muameleye dönüşebilmektedir. (IDB Institute, 2014, s. 78). Bu gibi durumlarda fıkıh âlimleri, “Murâbaha görünümündeki işlemin aslî niyeti nedir?” sorusunu gündeme getirerek, el-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesini devreye sokar. Eğer satıcının amacı gerçek anlamda ticaret yapmak değilse, şeklen helal görünen bu işlem hükmen haram kabul edilir (el-Cüday', 2010, s. 144).

5.2. Sigorta ve Tazminat Sistemleri

Günümüzdeki sigorta sistemleri de bu kaide bağlamında yeniden yorumlanmaktadır. Klasik fıkıhta meçhul akitler ve kumar benzeri risk taşıyan işlemler geçersiz kabul edilirken, modern dönemde bazı sigorta türleri, toplumsal maslahat ve zararın paylaşımı gibi makâsıdı gerekçelerle meşru sayılmaktadır (Zerkâ, 1989, s. 201). Örneğin sağlık sigortası, modern fıkıh otoriteleri tarafından zararın önlenmesi amacı taşıdığı ve İslam'ın temel amaçlarından biri olan canın korunması ilkesine hizmet ettiği gerekçesiyle caiz görülmektedir. Bu değerlendirme, işlemin biçiminden ziyade arkasındaki maksat esas alınarak yapılmaktadır (Sencârî, 2012, s. 77). Böylece el-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi açık bir şekilde işletilmektedir.

5.3. Organ Nakli ve Tıbbî Müdahaleler

Tıbbî etik ve fıkıh alanında güncel meseleler arasında yer alan organ nakli, bu kaide ile değerlendirilmesi gereken önemli başlıklardan biridir. Klasik fıkıhta insan bedenine müdahale genel olarak caiz görülmemekle birlikte, modern dönemde hayat kurtarma maksadı taşıyan organ nakli işlemleri, makâsıd eksensli bir yaklaşımla meşru kabul edilmektedir (el-İslâmiyye, 1427/2006, 8/11). Bu bağlamda, niyetin hayat kurtarmaya yönelik olması durumunda tıbbî müdahalenin şekli ikincil öneme sahip olur. Özellikle ölüm sonrası organ bağışı, eğer bu tür bir niyetle yapılmaktaysa caiz; ticari veya farklı dünyevî çıkarlar gözetilerek gerçekleştirilmişse caiz değildir (Zeydân, 2005, s. 193). Bu değerlendirme, doğrudan el-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesine dayanmakta ve niyetin hüküm üzerindeki belirleyici rolünü bir kez daha ortaya koymaktadır.

5.4. Boşanma – Talâk Sisteminde Kaidenin Güncel Rolü

Modern hukuk sistemlerinde boşanma işlemleri genellikle resmî belgeler yoluyla gerçekleştirilmekteyse de kimi zaman bu işlemin yalnızca niyet düzeyinde gerçekleştiği iddia edilebilmektedir. Örneğin, “Ben içimden boşadım”, “Kalben boşadım” gibi ifadeler, talâkın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda tartışmalara yol açmaktadır. Hanefî mezhebine göre, lafzî beyan olmaksızın talâk geçerli sayılmaz. Bununla birlikte bazı durumlarda tarafların niyeti, fiilî ayrılığı doğuracak şekilde yaptıkları muamelelerde belirleyici olabilmektedir. Bu çerçevede modern aile davalarında *el-Umûru bi-Mekâsidihâ* kaidesi, doğrudan bir delil olarak değil; yorumlayıcı ve tamamlayıcı bir ilke olarak değerlendirilmektedir. (İbn Âbidîn, 1995, 3/235).

Genel Değerlendirme ve Sonuç

El-umûru bi-mekâsidihâ kaidesi, İslam hukukunda niyetin hükümlerin belirlenmesindeki merkezi rolünü ortaya koyan temel ilkelerden biridir. İbadetlerden muamelâta, ceza ve aile hukukuna kadar geniş bir yelpazede uygulanması, onun yalnızca teorik bir prensip olmadığını; doğrudan hayatın içinde karşılığı bulunan dinamik bir kaide olduğunu göstermektedir. Niyetin fikhî düzenlemelerde belirleyici ölçüt olarak kabul edilmesi, İslam hukukunun biçimsel kalıplara indirgenemeyeceğini, aksine maksat, irade ve ahlâkî ilkeleri esas alan bütüncül ve normatif bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle kaide, hem klasik dönemin hukuk anlayışını açıklığa kavuşturmakta hem de çağdaş meselelerde esnek yorum ve çözüm imkânı sunarak İslam hukukunun evrenselliğini ve güncelliğini teyit etmektedir. Araştırmada öncelikle kaidenin hadis ve usûlî temelleri tespit edilmiş, ardından Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin yaklaşımları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Kaidenin kavramsal arka planını oluşturan “niyet”, “kast”, “sebebe” ve “maksat” gibi kavramlar ayrıntılı biçimde açıklanmış; ayrıca ed-darar yuzâl, el-meşakkat teclibû't-teysîr ve el-yakîn lâ yezûlû bi's-şekk gibi diğer küllî fıkıh kaideleriyle olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Böylelikle kaidenin, fıkıh sistematigi içerisindeki yeri ve işlevi net bir biçimde ortaya konmuştur.

Çalışma kapsamında ibadetler, muamelât, ukûbât ve aile hukuku gibi temel alanlarda niyetin hükümlere etkisi örneklerle açıklanmış; bunun yanında çağdaş dönemde karşılaşılan finansal işlemler, murâbaha, sigorta ve organ nakli gibi meselelerde de kaidenin geçerliliğini sürdürdüğü gösterilmiştir. Bu durum, kaidenin tarihî bağlamla sınırlı kalmadığını; modern İslam hukuk düşüncesinde de makâsid merkezli, yoruma açık ve esnek bir sistemin temel dayanaklarından biri olarak önemini koruduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak el-Umûru Bi-Mekâsidihâ kaidesi, İslam hukukunun metodolojik bütünlüğünü yansıtan, farklı meseleler arasında tutarlılık sağlayan ve adalet odaklı bir sistem inşa eden temel ilkelerden biridir. Hem klasik hem de modern dönemde uygulama alanı bulan bu kaide, İslam hukukunun evrenselliğini ve toplumsal değişime cevap verebilme poelini gösteren en önemli icthad ilkelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Auda, J. (2007). *Maqasid al-Shariah as philosophy of Islamic law: A systems approach*. International Institute of Islamic Thought.
- Azzam, A. M. (2005). *el-Kavaidü'l-fikhiyye*. Dâru'l-Hadîs. (Orijinal çalışma basım tarihi 1426).
- Baktır, M. (1988). *İslam hukukunda küllî kaideler* [Yayımlanmamış doçentlik tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Baktır, M. (2001). Kaide. *TDV İslâm ansiklopedisi* içinde (Cilt 24, ss. 20–22). TDV Yayınları.

- Beyhakî, E. (2003). *Şu 'abü'l-îmân*. Mektebetu'r-Ruşd.
- Buhârî, E. (2001). *Şahîhu'l-Buhârî*. Dâru Tûki'n-Nacât. (Orijinal çalışma basım tarihi 1422).
- Caşşâş, A. R. C. H. (1994). *el-Fusûl fi'l-usûl*. Vizâratü'l-Evkâf el-Kuveytiyye.
- Cürcânî, A. Z. (1983). *et-Ta'rîfât*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ebû'l-Hâris el-Ğazî, M. (1996). *el-Vecîz fî idâhi kavâ'idü'l-fikhi'l-küllîyye*. Müessesetü'r-Risâle.
- el-Burnû, M. (t.y.). *Mevsûatu'l-kavâidi'l-fikhiyye*. Müessesetü'r-Risâle.
- el-Cüday', A. (2010). *el-Muâmelâtü'l-mâliyye*. Mektebetü'r-Ruşd.
- el-İslâmiyye, V. E. Ş. (2006). *el-Mevsû'atu'l-fikhiyye el-küveytiyye*. İdâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye. (Orijinal çalışma basım tarihi 1427).
- el-Zâmil, A. M. (2001). *Şerhu'l-kavâidü's-sa'diyye*. Dâru Atlası'l-Khudrâ.
- Gazzâlî, E. H. (1993). *el-Mustasfâ*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Haţţâb er-Ru'aynî el-Mâlikî, Ş. D. (1992). *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi muhtaşar halîl*. Dâru'l-Fikr.
- IDB Institute. (2014). *Modes of finance*. Islamic Development Bank.
- İbn Âbidîn, M. (1995). *Reddû'l-muhtâr 'alâ'd-dürri'l-muhtâr*. Dâru'l-Fikr.
- İbn Hümâm, K. (1932). *et-Tahrîr fî usûlü'l-fıkıh*. Matbaatu Mustafa el-Bâbi'l-Halebî. (Orijinal çalışma basım tarihi 1351).
- İbn Hümâm, K. (1970). *Fethu'l-kadîr*. Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Muştafâ el-Bâbi el-Halebî.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, M. (1991). *İ'lâmü'l-muvakki'în 'an rabb il-âlemîn*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Kudâme, E. (1969). *el-Muğnî*. Mektebetü'l-Kahire.
- İbn Manzûr, M. F. (1993). *Lisânü'l-arab*. Dâru Sâdır. (Orijinal çalışma basım tarihi 1414).
- İbn Nuceym, Z. (1999). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Recep, Z. F. (1997). *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmî'i'l-kelim*. Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Rüşd, E. V. (2004). *Bidayetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-müktesid*. Dâru'l-Hadîs.
- İbn Teymiyye, Ş. İ. (2004). *Mecmû'u'l-fetâvâ İbn Teymiyye*. Mecma'u'l-Melik Fehd li-Tıbbâ'atı'l-Muşhaf eş-Şerîf.
- Karâfî, Ş. (1998). *el-Furûk*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Karadâvî, Y. (2009). *Kavâidu'l-hâkimatü li-fikhi'l-muâmelât*. [Yayıncı bilgisini ekleyiniz].
- Karadâvî, Y. (2012). *el-Halâl ve'l-harâm fî'l-İslâm*. Mektebetu Vehb.
- Karaman, H. (2015). *İslâm hukuk usûlü*. İz Yayıncılık.
- Kâsânî, A. (1910). *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. Şirketü'l-Matbû'âtı'l-İlmiyye. (Orijinal çalışma basım tarihi 1328).
- Hâdimî, N. M. (2001). *İlmü'l-makâsıdı's-şer'iyye*. Mektebetü'l-'Ubaykân.
- Mavsılî, A. (1937). *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-muhtâr*. Matba'atü'l-Halebî.
- Müslim, M. K. N. (1955). *Şahîhu Müslim*. Matba'atü İsa el-Bâbi el-Halebî ve Şürekâuhu.

- Nevevî, E. (1929). *el-Mecmû ' şerhu'l-muhezzeb*. Dâru't-Tibâ'ati'l-Munîriyye. (Orijinal çalışma basım tarihi 1347).
- Nevevî, E. (1973). *el-Minhâc şerhu şahîhi Müslim bin haccâc*. Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî. (Orijinal çalışma basım tarihi 1392).
- Nevevî. (2009). *el-Erba 'în en-Neveviyye*. Dârü'l-Minhâc.
- Sencârî, İ. (2012). *el-Tekâmülü'l-fikhî fi't-te'mîn* (Cilt 4). *el-Mecelle*.
- Serahsî, M. İ. (t.y.). *el-Mebsût*. Matbaatu's-Sa'âde.
- Sübkî, T. (1991). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Süyûtî, C. (1983). *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâ'id ve furû' fikhî's-şâfi'iyye*. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şâtıbî, E. L. (2004). *el-Muvâfakât*. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şâfiî, M. (1938). *er-Risâle*. Mustafa Bâbi'l-Halebî.
- Şerbînî, Ş. (1994). *Mugnî'l-muhtâc ilâ ma'rifati ma'ânî alfâz il-minhâc*. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Zerkâ, M. (1989). *Şerhu'l-kavâ'idü'l-fikhiyye*. Dârü'l-Kalem.
- Zeydân, A. (2005). *el-Medhal li-dirâseti's-şerîa*. Müessesetü'r-Risâle.
- Zuhaylî, M. M. (2006). *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye ve tatbîkâtuhâ fi'l-mezâhibi'l-erba'a*. Dârü'l-Fikr.